

Ольга Катола

МИКОЛА ВАСИЛЕНКО (1866—1935) — ВЧЕНИЙ,
ДЕРЖАВНИК, ПУБЛІЦИСТ

Висвітлено життєвий і творчий шлях визначного українського вченого-історика Миколи Василенка, громадського і політичного діяча, а також державного достойника періоду Національно-визвольних змагань 1917—1921 рр. Розкрито науковий і публіцистичний доробок, що засвідчує його високий інтелектуальний рівень і відданість ідеалам свободи і демократії.

Ключові слова: *Визвольні змагання 1917—1921 рр., Гетьманат 1918 р., політична та державна діяльність, Всеукраїнська академія наук, Всенародна бібліотека України, українізація та демократизація освіти, наукова та публіцистична творчість.*

A life and creative path of the prominent Ukrainian scholar and historian — Mykola Vasylenko, public and political figure, as well as an outstanding statesman of the [Ukrainian] national liberation movement period 1917—1921s, has been studied. His scientific and publicist legacy attesting to his high intellectual level and commitment to ideals of freedom and democracy has been shown.

Keywords: *the National liberation movement of 1917—1921s, Hetmanate (1918), political and state activities, the All-Ukrainian Academy of Sciences, National Library of Ukraine, Ukrainianization and democratization of education, scientific and publicist work.*

Історія Визвольних змагань 1917—1921 рр. підтверджує: національний розбрат завжди призводить до трагічних поразок українства і перемог його одвічних ворогів. 1918 рік — період існування Гетьманату, який можна трактувати як другу спробу у межах Української революції утвердити Українську державу. На шляху боротьби за омріяну волю народ прагнув також соціальної справедливості, визнання права власності, суспільного єднання, панування закону. Однак і ця спроба розбудови держави не витримала випробовування зовнішніми та внутрішніми політичними, економічними, воєнними потрясіннями — і знову Україна опинилася під владою ворожої й агресивної держави, яка віками утверджувала свою імперську сутність.

Більшовицька навала не тільки поглинула величезні території, заселені мільйонами, нав'язуючи їм свою людиноненависницьку

ідеологію, а й знищувала дощенту усе, що існувало до її появи, — традиції, звичаї, норми життя, культуру, духовність тощо. А надто — людей, які творили іншу, відмінну від їхньої, історію, їхні здобутки та досягнення, використовуючи для цього жорстокі й негідні методи. Серед них — викидання найменшої згадки з усіх джерел ймовірного інформування (заборона друку, цензурування та вилучення книг та преси, нищення архівів), фальсифікація (при відсутності змоги абсолютної ігнорації), ширення брехні, що призводило до забуття і стертості з людської пам'яті історичного тла і діянь осіб, які були сіллю української землі.

До цієї когорти належить Микола Прокопович Василенко — визначний вчений-історик і правознавець, засновник української історико-правової науки, міністр народної освіти у гетьманському уряді, ініціатор створення й організатор Української академії наук, який очолював її (Президент) упродовж 1921—1922 рр., один із фундаторів Всенародної бібліотеки України (нині — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), суспільно-політичний діяч.

Непересічна постать авторитетного дослідника української історії, зокрема історії права, правової культури українського народу, його державності, діяльного учасника громадського та політичного життя, автора й невтомного реалізатора численних законів, розпоряджень щодо розвитку освіти та науки після виходу його із зони остракізму і забуття, своєрідного поновлення у правах на гідність, повагу і визнання українським народом його заслуг, природно, зацікавила науковців широким масштабом вивчення життєпису українського інтелектуала, його подвижницької праці у царині науки. Цей процес, який розпочався у 1990-ті рр., набув певного приспішення у 2000-х рр. Серед фахівців, які розробляють цю вдячну дослідницьку тему, — В. Верстюк [2], В. Вороненко, Л. Кістерська, Л. Матвєєва, І. Усенко [3; 9; 11; 14], В. Заїка [8], О. Онищенко [12], Ю. Шемшученко [15]. Біографічні факти та перелік його наукових творів містяться в енциклопедичних та довідкових матеріалах, опублікованих у сучасних українських енциклопедіях [6; 7; 10; 16] та довідникових виданнях [1; 4; 5; 13].

На визначення і формування наукових зацікавлень М. Василенка як історика значною мірою вплинули професор історії

О. Брикнер, лекції якого він захоплено слухав на історико-філологічному факультеті Дерптського університету (тепер — Тартуський університет, Естонія), та (після переїзду до Києва) авторитетний дослідник історії Лівобережної України О. Лазаревський. Саме вони зорієнтували талановитого молодого історика у наукових пошуках.

Залучений О. Лазаревським до складу редакційної колегії журналу «Киевская Старина», М. Василенко почав друкувати на шпальтах видання наукові тексти — здебільшого це були рецензії-відгуки на дослідження колег-істориків. Однак незабаром побачили світ його наукові праці: активну дослідницьку діяльність ілюструють опубліковані монографічні праці, як-от: «Сервітути і сервітутне питання у Південно-Західному краї» (1894).

Цікавою гранню його наукової творчості була співпраця із такими широковідомими репутаційними російськими виданнями, як: «Энциклопедический словарь» і «Новый Энциклопедический словарь» Брокгауза та Єфрона, а також «Энциклопедический словарь Российского библиографического института Гранат». Перша публікація у словнику Брокгауза та Єфрона датована 1893 р. — це «Духовенство. Духовенство русское православное: История». Наступні енциклопедичні статті також визначені його науковими зацікавленнями — насамперед історією України та історією права. Остання енциклопедична публікація авторства М. Василенка з'явилася друком в «Новом Энциклопедическом словаре» 1915 р.

Великий пласт наукових публікацій М. Василенка становлять археографічні видання, над якими він почав працювати у 1890-х рр. Одна з найвідоміших та найважливіших його праць — «Генеральное следствие о маетностях Гетьманщины 1729—1730 гг.» — виходила друком упродовж 1892—1909 рр. До цих видань належать також ретельно опрацьовані ним два збірники документів п.н. «Матеріали до історії українського права», що містять документи щодо історії судівництва в Гетьманщині наприкінці XVII ст. та які висвітлюють історію Києва.

Дотичними до археографічних матеріалів можна вважати публікації вченого, що містять його тлумачення, коментування або дослідження документальних джерел. Серед них — студії, що розкривають історію та юридичне становище селянства і козацтва на

теренах України («Прикрепление крестьян в Малороссии» (1911), «Павло Полуботок» (1925).

Дослідження історико-правничого характеру займають помітне місце в науковому доробку вченого: «Памятник української правничої літератури XVIII століття» (1925), «Суд і розправа» (1925), «Правне положення Чернігівщини за польської доби (1618—1648)» (1928), «Територія України в XVII ст.» (1927), «“Права, по которым судится малороссийский народ”, як джерело до історії державного права України XVIII віку» (1928).

Одне з найбільших його досягнень — «Очерки по истории Западной Руси и Украины» (1906), в яких висвітлено історію козацтва та заснування Берестейської унії і які стали об'єктивним і ґрунтовним джерелом знань про Україну.

До корпусу опублікованих наукових творів М. Василенка належать також матеріали, присвячені знаним українським діячам — О. Лазаревському, О. Бодяньському, Б. Кістяківському, І. Каманіну, І. Балинському, — це некрологи та пропам'ятні статті.

Варто відзначити, що у процесі написання цих текстів використано опрацьовані документи, листування, власні спогади, характеристики епохи тощо.

Ще один сегмент наукової творчості М. Василенка — рецензування книг, які зацікавлювали його своїм тематичним спрямуванням. Захоплюючись, вчений іноді подавав до друку тексти обсягом понад 20 сторінок, інколи рецензії переростали у наукову статтю.

Як уже зазначалося, перші кроки у світі журналістики, публіцистики і редакторства М. Василенко зробив у журналі «Киевская Старина», у складі редколегії видання. Цей часопис надав місце і для друку наукових розвідок та рецензій молодого історика, зокрема, тут вміщено відгуки на історико-правові та історичні дослідження видатних вчених М. Довнар-Запольського, Ф. Тарановського, О. Шахматова.

У 1918 р. гурток київських літераторів започаткував видавання газети «Киевское Слово», фактичним редактором якої був М. Василенко. На переконання видавців, цей часопис не виконав свого призначення, однак його «очільник» набув певного редакторсько-організаційного та журналістського досвіду. Через кілька років, 1903-го, це ж товариство придбало у власність газету «Киевские

Отклики». Публікації видання демонстрували розлогу проблематику, їх авторами були знані діячі ліберально-демократичного напрямку. Тож М. Василенко, відчувши смак творчого життя, розпочав активну публікаторську діяльність — у виданні постійно друкувалися різноматичні матеріали його авторства: передові, публіцистичні, науково-популярні статті, бібліографічні огляди, рецензії.

Після відбуття покарання за «антиурядову діяльність» (як редактор видання, що друкував, зокрема, статті «республіканського змісту»), активно публікувався у газеті «Киевские Вести», яка виходила замість «Киевских Откликов», та в «Киевской Мысли».

У біографії Василенка-публікатора — співпраця з такими виданнями, як: київські газети «Рада» та «Громадська Думка», а також канадський часопис «Робучий Народ», журнали «Записки Українського Наукового Товариства», «Україна».

Вийшовши зі складу гетьманського уряду, М. Василенко постійно друкувався у часописі «Право и Жизнь» (вересень—грудень 1918 р.). Окрім того, він був дотичний і до діяльності редакційної колегії газети «Утро» (листопад—грудень 1918 р.).

У 1923 р. починають виходити «Записки соціально-економічного відділу ВУАН» — академічне видання: його редагував і в ньому друкувався очільник третього (соціально-економічного) відділу Академії М. Василенко. Після того, як наукова громадськість виборола для академіка помилування замість відбування строку ув'язнення за участь у створенні «контрреволюційної організації», М. Василенко знову долучився до випуску «Записок соціально-економічного відділу ВУАН». На черзі — нове видання «Праці комісії для виучування історії західноукраїнського та українського права», яке постійно виходило від 1925 р. Упродовж 1925—1928 рр. побачило світ п'ять випусків «Праць...». До обов'язків вченого входило написання передмов і редакторство видання.

У міністерстві, яке він очолював, активно розроблялася значна кількість документів (закони, накази та ін.), виконання яких сприяло задоволенню найважливіших потреб освіти і культури. Однак як особливе досягнення Василенка-міністра можна оцінити втілення у життя Закону про обов'язкове вивчення дисциплін українознавства (української мови та літератури, музики й українських пісень, історії та географії України) у середніх школах.

Серед новацій, запроваджених ним в освітній процес, — ліквідація запровадження принципу єдності школи, зняття обмежень на вступ до навчальних закладів залежно від національності та віросповідання, створення батьківських комітетів, профспілки педагогічних працівників.

Одне з найвидатніших досягнень М. Василенка під час перебування на високій державній посаді — це діяльна участь у процесі створення Академії наук — сьогодні це Національна академія наук України, сторіччя якої відзначається 2018 р. Шлях, пройдений цією потужною науковою інституцією з розгалуженою системою науково-дослідних інститутів, та її видатні здобутки у багатьох галузях науки підтверджують державницьке мислення, відданість благородній справі розбудови науки й освіти в Україні ініціатора її заснування М. Василенка.

Заручившись прихильним ставленням до організації Академії наук гетьмана П. Скоропадського, який усвідомлював архіважливість цієї справи — він трактував цю наукову інституцію як потужний чинник розбудови держави, М. Василенко отримав вагомий повноваження для проведення цієї «академічної революції» на найвищому рівні.

Відомо, що визначний вчений-природознавець Володимир Вернадський, представник наукового співтовариства Росії, був запрошений М. Василенком (відразу після обіймання ним посади міністра народної освіти) для роботи з організації найвищої наукової установи в Україні.

Ідея творення національної бібліотеки зародилася в середовищі інтелектуалів, зосереджених в Українському науковому товаристві, насамперед — нею надихнулися О. Лотоцький, П. Стебницький і М. Василенко, які усвідомлювали необхідність у тогочасних обставинах поступу науки і освіти на теренах України. Саме створення такої бібліотеки трактувалося як запорука зосередження національних культурних надбань. Цікаво, що М. Василенко, отримавши пропозицію обійняти посаду попечителя Київської навчальної округи, для погодження серед певних умов назвав і цю — можливість заснування інституції. Уже будучи міністром народної освіти, він разом із В. Вернадським підготував усі необхідні засадничі документи, необхідні для реалізації цього задуму.

...Проминає 100-річчя існування Гетьманату — Української Держави гетьмана Павла Скоропадського, 100-річчя заснування Всеукраїнської академії наук (Національна академія наук України) та Всенародної бібліотеки України (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського) — великі дати, великі справи, великі люди, що клали життя заради ефемерного майбутнього, яке, однак, у їхньому баченні набувало розумної конкретики. Тож маймо за взірєць цих державотворців-інтелектуалів, діяння яких і через століття демонструють високі поривання духу, творчу напругу, енергетику праці, а головне — справжню, а не голослівну відданість народові.

Як відомо, проводити аналогії — справа ризикова, однак варто ще раз осмислити проблеми, які, виявляється, через століття постали перед нами у всій невирішеності та повноті. Тож потрібно мати мужність визнати очевидне: уроки історії знову не вивчено, і ми знову змушені пройти цей шлях. Спробуємо взяти за приклад людей, які, проживаючи у справді трагічні часи, так би мовити, «рухали світом». Життя і праця Миколи Василенка — яскраве підтвердження цієї думки.

1. *Буцєвицький В., Морозов О.* Василенко Микола Прокопович // Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопед. слов. Львів, 1997. Вип. 4. С. 35—37.
2. *Верстюк В. Ф.* Громадсько-політична діяльність М. П. Василенка // Вісник Національної академії наук. 2006. № 6. С. 38—47.
3. *Вороненко В. В., Кістерська Л. Д., Матвєєва Л. В., Усенко І. Б.* Микола Прокопович Василенко / передм. Ю. С. Шемшученка. Київ: Наукова думка, 1991. 272 с.
4. *Головацький І.* Василенко Микола Прокопович // Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопед. слов. Львів, 1996. Вип. 3. С. 53—55.
5. Довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид., доопр. і доповн. Київ, 2001. С. 98.
6. Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1. С. 441—442.
7. Енциклопедія Сучасної України. Київ, 2005. Т. 4. С. 109.
8. *Зайка В. В.* Глухівський період в житті М. П. Василенка // Вісник Національної академії наук України. 2006. № 6. С. 48—50.

9. *Кістерська Л. Д., Матвеева Л. В.* Загублені президенти (з історії академії наук України). Київ: Т-во «Знання», 1991. 48 с.
10. Мала енциклопедія етнології та етнодержавознавства. Київ: Генеза; Довіра, 1996. С. 829—830.
11. *Матвеева Л. В.* М. П. Василенко та його роль в утворенні Української Академії наук // Вісник Національної академії наук України. 2006. № 6. С. 34—38.
12. *Онищенко О. С.* Роль М. П. Василенка у формуванні концепції та за-снуванні національної бібліотеки Української держави // Вісник Національної академії наук України. 2006. № 6. С. 17—25.
13. *Сирота Л.* Василенко Микола Прокопович // Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопед. слов. Львів, 2005. Вип. 12. С. 534—536.
14. *Усенко І. Б.* Основоположник української історико-правової науки // Вісник Національної академії наук України. 2006. № 6. С. 30—34.
15. *Шемчученко Ю. С.* Сторінки життя і творчості // Вісник Національної академії наук України. 2006. № 6. С. 26—30.
16. Юридична Енциклопедія : у 6 т. Київ: Укр. Енцикл., 1998. С. 309—310.

Мальвіна Михалюк

РОМАН КУПЧИНСЬКИЙ ЯК АВТОР ТА ОБ'ЄКТ САТИРИ НА СТОРІНКАХ САТИРИЧНО-ГУМОРИСТИЧНОГО ЖУРНАЛУ «ЗИЗ» (1924—1933 pp.)

Досліджено сатиричний доробок Романа Купчинського у гумористичному часописі «Зиз» протягом 1924–1933 pp.; проаналізовано усі гумористичні описи, згадки та ілюстрації, присвячені автору.

Ключові слова: Роман Купчинський, гумористичний журнал «Зиз», сатиричний доробок, сатиричний об'єкт, тематичні аспекти фейлетонів.

The satirical works of Roman Kupchinskyi in the humorous magazine «Zyz» during 1924–1933 have been investigated, all humorous descriptions, references and illustrations devoted to the author have been analyzed.

Keywords: Roman Kupchinskyi, humorous magazine «Zyz», satirical work, satirical object, thematic aspects of satire.

Актуальність обраної теми полягає у тому, що вивчення сатиричного доробку Романа Купчинського на сторінках журналу